

налазећи оптимална решења у вези са структуром материје, изложеним примерима и приказима, стилем и динамиком излагања, додатно увећава вредност овог дела.

Монографија професора Југовића представља вредан допринос теоријском промишљању и разумевању социјалних девијација. Код нас је одавно постојала потреба за једним таквим штивом. Ова књига ће бити од користи студентима свих факултета чији наставни програми обухватају проблематику социјалне патологије, друштвених девијација и криминалитета. Она ће студентима пружити кључеве разумевања комплексне проблематике друштвене девијантности и релевантних теоријских конструкција, охрабрујући их притом да их критички промишљају.

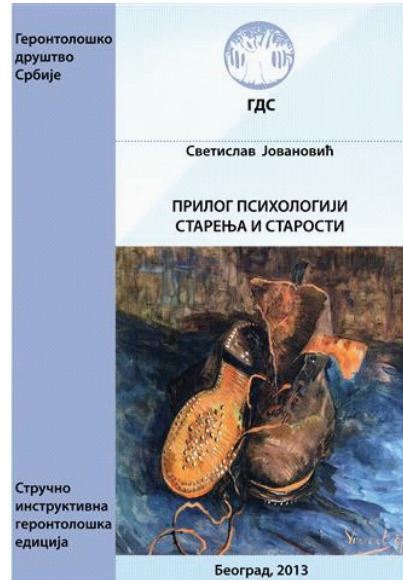
Монографија има изузетан значај и за припаднике професија које се у пракси баве њиховим спречавањем. На каквим темељима почива одређена пракса, зашто баш таквим, зашто баш сада и овде? То су веома важна питања која чувају човечији дух под оклопом професионализма. Одговоре или бар путоказе ка њима пружа управо монографија професора Александар Југовића, једна од заиста ретких обухватних и садржајних домаћих књига које се баве теоријом друштвене девијантности.

УДК 364.6-053.9+159.922.6(049.3)

*Драгана Динић**

*Приказ књиге проф. др
Светислава Јовановића*

ПРИЛОГ ПСИХОЛОГИЈИ СТАРЕЊА И СТАРОСТИ

У оквиру своје *Стручно-инструктивне геронтолошке едисије*, почетком 2013. године Геронтолошко друштво Србије (ГДС) је објавило монографију проф. др Светислава Јовановића, првог психолога у Центру за социјални рад Палилула, под називом *Прилог психологији старења и старости*. Овај издавачки подухват ГДС¹⁾ је реал-

* Др Драгана Динић, социолог, научни сарадник ИПС, draganadinic@gmail.com

1) Геронтолошко друштво Србије је основано 1973. године на иницијативу групе ентузијаста Института за социјалну политику, Геријатријског одељења Град-

изовало поводом обележавања 40 година свога рада.

Монографија је настала са намером да се стручна и научна јавност упозна са дOMETИМА једне још неафирмисане гране психологије, која се бави старењем и старошћу, а чије време тек долази, с обзиром на демографска кретања у развијеним земљама света, а и у Србији. Други разлог њеног настанка је жеља самог аутора да се сачувају од заборавља, али и учине доступним, неки значајнији текстови из његовог стваралачког опуса. На трећем, не мање значајном месту, је спремност главне уреднице, др Драгана Динић, да начини селекцију текстова који би могли бити повезани у одговарајућу, смислену целину и припреми их за

ске болнице, Института за ментално здравље, Савезног завода за здравствену заштиту и других. Бави се на стручан и научан начин питањима старења и старости. Својим резултатима оставило је неизбрисив траг у области геронтолошке мисли и праксе не само у земљи и бившим Републикама, већ и у читавом региону. ГДС је организовало неколико стотина округлих столова, стручно - научних скупова, стручно - инструктивних семинара, предавања, истраживања и осам националних геронтолошких конгреса. Има развијену издавачку делатност: часопис *Геронтологија*, *Стручно-инструктивна едИЦИЈА*, *Билтен*, *Геронтолошке свеске*, *Зборници*, *Библиографија издања Геронтолошког друштва Србије (1973-2010)* и сл. Имало је лидерску позицију у изради *Националне стратегије о старењу* и сличним документима. Иницијатор је и један од оснивача мреже Хумана С - хумана старост. Има свог представника у Савету за питања старења и старости Владе Републике Србије. www.gds.org.rs

штампу. Монографија²⁾ је дизајнирана тако што су у њу пренети, у изворном облику и у целисти, текстови које је проф. Јовановић објављивао током своје професионалне каријере, а који најрепрезентативније одсликавају развој психологије старења у нашој земљи.

Монографију сачињавају седам посебних целина неједнаког обима. У првом делу нашли су се текстови у којима су елаборирани *општи психолошки ставови о старењу* и дат је осврт на *настанак психологије старења као научне дисциплине*. Посебно се истиче запажање немачког психолога Ебинхауса да психологија има дугу прошлост али кратку историју, на шта можемо додати да је још краћа историја психологије старења, без обзира на исконско постојање проблема старења и старости.

Настанак психологије као науке Јовановић везују за 1879. годину, тј. за другу половину 19. века. До другог светског рата формирају се различити психолошки правци и психолошке школе, као и одговарајући методолошки оквир. У то време није била јасна дистинкција психо-

2) Монографија је штампана у формату "Б5", у тиражу од 300 примерака и има 158 страна. Каталогизацију је извршила Народна библиотека Србије; ISBN 978-86-915731-1-9; COBISS.SR.ID 97097484. Издавач је Геронтолошко друштво Србије, а главни и одговорни уредник и приређивач је др Драгана Динић.

лошких проблема по старосном критеријуму. После Другог светског рата процес старења се све више истражује, мења се и структура геронтолошке науке у оквиру које значајније место добија, поред медицинског и психолошког аспекта. Психологија старења, као део развојне психологије, укључена је у геронтологију са којом заједнички ради на проучавању односа између старења и процеса развоја. Оснивање Међународног удружења геронтолога (1950) и одржавање првог Међународног Конгреса за геронтологију у свету, у граду Лијежу, појачало је интересовање за питања старења и старости. Ипак, тек се крај 20. века може сматрати почетком једног озбиљног, систематског и интензивног психолошког промишљања старења и старости.

Интензиван развој геронтологије после Другог светског рата, везује се у свету и у Србији за неке битне демографске и социјалне промене. Реч је о убрзаном порасту броја старијих особа и повећању просечне дужине живота становништва у целини, што је у нашој земљи, седамдесетих година 20. века, побудило веће интересовање за старије људе, о чему сведочи одржавање Првог геронтолошког конгреса Југославије, у Београду 1977. године.

Негде осамдесетих година појављује се у Србији прва

«психологија старења» чији је аутор др Вера Смиљанић, професор Дечје психологије на Филозофском факултету у Београду. Стручњаци сматрају да је психологија старења направила велики корак напред тек кад се чвршће «увезала» у развојну психологију. То је био први услов. А други услов за њено јачање и развој је настанак геронтологије као науке. Не можемо бити задовољни спорим развојем психологије старења, јер су психолози били увек више заинтересовани за психологију деце и младих, што је био случај и са проф. Јовановићем, па су потребе за таквим проучавањима ишле испред теорије.

Од оснивања Геронтолошког друштва Југославије/Србије 1973. године неколико његових чланова из редова психолога и неуропсихијатара, почели су да се баве старењем и старошћу са психолошког становишта. Један од њих био је психолог, професор др Светислав Јовановић. На самом почетку он се фокусирао на питања перцепције и аутоперцепције, односно како старија особа опажа себе, колико реално оцењује сопствену личност и нарочито своје могућности.

Паралелно с тим пратио је рад других стручњака код нас и у њиховом стваралаштву је трагао за елементима психолошког поимања старости и старења. Један од оних који су заокупи-

ли његову пажњу био је Слободан Ж. Видаковић изузетан стручњак у области социјалне политике између два светска рата и визионар социјалног рада. За њега Јовановић истиче да је смело и оригинално писао о нашим социјалним проблемима и друштвеним слабостима, посебно се залажући за «социјално слабе», са становишта које сублимира стручност једног социјалног и здравственог радника, затим психолога, социолога и педагога. Томе додаје да се ради о стручњаку који је међу првима код нас почео примењивати научне методе у социјалним истраживањима (као што су анкета и државна статистика). Јовановић примећује да су изван Видаковићеве пажње остали геронтолошки проблеми, иако се бавио «социјално слабима у друштву». Њих је само индиректно захваћао, уз навод да када деца и њихови родитељи живе у беди, читава нација је осуђена на пропадање и да већи део становништва старост не може ни дочекати. Чињеница да се геронтолошким проблемима, у периоду између два рата, нису бавили наши социјални истраживачи, може се објаснити, између осталог, и наводом Слободана Ж. Видаковића изнетим у књизи *Стамбена беда као узрок друштвене дегенерације* (1935), где он наводи један фрапантан податак: «просечна дужина живота Београђана се снизила на 32,29 година

због високе смртности (људи прерано и масовно умиру не дочекавши старост)»; у земљи нема довољно старих лица јер их немилосрдно косе туберкулоза, сифилис, алкохолизам и друге болести изазване слабом исхраном и лошим стамбеним условима. Ово може донекле објаснити околност недовољног интересовања стручњака за проблеме старих - јер старих скоро да и није било.

Професор Јовановић је један од малобројних стручњака који се трудио да своја сазнања пренесе најширој јавности путем медија. И данас је редован гост емисије «Доживети стоту» Првог програма Радио Београда, коју уређује и води Видак Масловарић. У једном од својих бројних разговора са В. Масловарићем, проф. Јовановић подсећа на пар битних циљева *Националне стратегије о старењу*. У питању су истраживачки рад и ослобађање потенцијала старијих на путу изградње друштва за све генерације. Он, том приликом, износи резултате разних истраживања који могу послужити за боље разумевање потреба старијих и бити путоказ креаторима социјалне политике у доношењу одлука.

У једном другом разговору, у истој емисији, он покреће питање о улози медија у креирању и мењању слике о старима у јавности. Истиче да су медији све моћнији у томе, али да је неопходно кроз медије пласи-

рати праве, истините и пожељне информације, а не стереотипе и предрасуде. Улога медија је немерљива и у превенирању злостављања старијих, у промени слике о старим људима и у подстицању њихове социјалне инклузије. То што смо, у овој монографији, поред посебних текстова цитирали и интервјуе из емисије «Доживети стоту», на исту тему, не треба схватити као понављање или дуплирање ствари. Само смо желели да посебно истакнемо оно најважније. Разговори су директније усмерени на одређена питања и захтевају конкретне одговоре, растерећене сувишних теоријских елаборација. За стручњаке који раде са старијима ови разговори су практичнији, док су за научне истраживаче пожељнији шири текстови.

Јовановић се посебно залаже за припремање човека за старост - није довољно само бринути о физичком стању индивидуе, него треба радити и на њеној психолошкој адаптацији. У савременим урбаним друштвима 20. века, међу најучљивија социо-психолошка обележја старости спадају *усамљеност* и *самоћа*. Јовановић, с тим у вези, цитира питање проф. др Ива Недељковића: *како превазићи ужасавајућу празнину друштвене изолације и безадржајности живота?*

Стручњаци са подручја психологије старења највише па-

жње посвећују истраживањима *опадања интелигенције* током процеса старења. Јовановић указује на чињеницу да брзина опадања интелигенције, зависи у великој мери од нивоа образовања, као и да креативностваралачке могућности човека нису искључиво биолошки одређене, нити су ограничене годинама живота.

У другом делу ове публикације дати су текстови који се тичу збрињавања старијих у оквиру *хранитељских* породица. Истиче се да код нас још увек доминирају два облика збрињавања старијих: смештај у дом за старе и пензионере и боравак у сопственој породици. У стратешким документима се препоручује и захтева већа примена породичног смештаја остарелих особа, као једног од облика ванинституционалног збрињавања, пре свега на нивоу локалне заједнице, који треба да буде комплементаран са институционалним смештајем. И у психолошким схватањима широко је прихваћено мишљење да је за старију особу најбоље и најприродније да своју старост доживи у кругу *своје породице* и да буде у могућности да се што дуже брине о себи. На другом месту долази *хранитељска породица* (нарочито ако се ради о сродничкој или суседској породици), јер је хранитељство хуманије, прихватљивије, ту је присутна емотивна стимулација, а таква породица је

природна замена за примарну породицу и она је атрактивније решење не само за старије, већ и за хендикепиране. Хранитељство је популарније и присутније у сеоској средини. Код хранитељства се отвара и проблем уговора о доживотном издржавању, тако да је неопходно хранитељски однос што прецизније регулисати, како би се избегле нежељене ситуације. Полазећи од тога Јовановић наводи да је пракса хранитељства, код нас, заживела око 1930. године, најпре за децу, а спорадично и за старе - за њих тек крајем 20. века. Разлог за овакву ситуацију он види у преовлађујућем моделу социјално-медицинске заштите, при чему се психолошки аспекти збрињавања старијих запостављају.

На последњем месту је *смештај у дом*, најскупљи и најнепопуларнији облик збрињавања. Како су породице све слабије и немоћније, а положај старих лица у њима све угроженији, средином 20. века у Србији је постало веома ургентно питање институционалног збрињавања. Листе чекања за дом су бескрајно дуге, неопходна папирологија често несавладива препрека, а психолошка припрема старих за смештај у дом недопустиво кратка, не ретко потпуно изостаје. Јовановић указује на пораст мреже социјалних установа као што су домови за старе, центри за дневни боравак и клубови за старе. Отвара и проблем “ди-

вљих домовна”, којих је све више и пледира да је неопходно мењати предрасуде својствене патријархалном моралу, а које су везане за одлазак старих у дом. Примећује да се у многим срединама јавља отпор према домовима зато што, у почетку, многи од њих нису задовољавали психолошке, то јест емотивне потребе корисника. Зато је залагање проф. Јовановића за неке друге облике збрињавања и хуманије и целисходније. У свему томе најбитније је, сматра он, да се сама стара особа определи за варијанту која јој највише одговара.

Када се говори о *солидарности* међу људима може се са сигурношћу рећи да је она једно од основних обележја хумане егзистенције. Препознајемо солидарност одраслих са децом и старијима, здравих са болеснима и хендикепиранима, солидарност са унесрећенима, сиромашнима, једном речју солидарност са угроженима у најширем смислу. Највећи број својих радова проф. Јовановић је посветио волонтерском раду и међуљудској солидарности, а део тих радова презентован је у трећем делу ове публикације. Може се слободно рећи да је он један од најватренијих поборника волонтерског рада, а и сопственим животом показује да стари људи могу бити волонтери док им то здравље допушта - не ретко до краја

живота. Посебно се залаже за солидарност са старијима и за развијање волонтерског рада међу њима. Издваја пример *породице* и вишегенерацијске солидарности у њој. Важно је што се ту остварује материјално давање и примање, поштовање и уважавање старе особе, и што је веома важно, емоционални, људски однос, у коме се бришу генерацијске разлике и ублажавају евентуални неспоразуми. Нема те законске регулативе која може заменити истинску сродничку помоћ и комуникацију која се остварује између старијег лица и блиског сродника, која је благовремена и неформална. Међутим, Јовановић нас подсећа да је наша породица у транзицији, да је у њој дошло до раслојавања, да су све чешћи интергенерацијски сукоби, да су млади често далеко од родитеља или су и сами у стању социјалне потребе, па и њима треба помоћ, да је евидентно слабљење емотивних породичних веза и да је све то утицало да је породица престала бити поуздан штит од усамљености и беспомоћности у старости. Дакле, заштитна улога породице у задовољавању потреба старих лица у константном је опадању и то како у градовима тако и у селима.

Такође, многи немају породицу нити могу да рачунају на њу. Зато је важна солидарност читавог становништва, одно-

сно ванпородична, међугенерациска солидарност у обезбеђивању социјалне сигурности старих особа. Код међуљудске солидарности је карактеристично то да је она више усмерена на унапређивање општих животних услова, а не индивидуалних. Код ње се контакти остварују кроз симбиотичку везу: млади помажу старима, стари помажу младима, а стари се међусобно зближавају и помажу. Ту је битна тријада: *старост-солидарност-сигурност*. Свест да је алтруизам својствен људима из наше околине, да су они емпатични, да су развили осећање солидарности у себи, свима, а посебно старим људима значи да имају на кога да рачунају и да се ослоне, те да са сигурношћу могу ишчекивати сопствену старост. Стога, међуљудску солидарност и самопомоћ, уз институционалну и ванинституционалну заштиту, аутор перципира као елементе нове стратегије заштите која се развија на нашим просторима.

Ванпородична солидарност у пракси одвија се, по њему, на два основна нивоа: а) на нивоу добросуседских односа и б) на нивоу града или локалне заједнице. Скреће пажњу и на духовне потребе старог човека, чије задовољење јача осећање сигурности (кроз дружење, разговоре и смех) и истиче да је узајамно помагање модел коме треба у пракси тежити. Јовано-

вић закључује да се старости не треба плашити, већ јој се треба прилагодити. То се лакше постиже ако се придржавамо поруке геронтолога која гласи: *Онај ко се боји старости, стари убрзано; онај који се не боји старости дуже остаје млад.*

Питање солидарности отвара и питање *волонтерског рада*. Мада су неоправдано запостављени, неадекватно евидентирани и недовољно афирмисани ванпородични облици солидарности, као део свакодневне праксе, битно утичу на квалитет живота старих људи, те је њихова вредност немерљива. Јовановић упозорава да се волонтирање старих особа може схватити као “искоришћавање радне снаге”, тј. да преко волонтера друштво долази до бесплатне радне снаге. С тим у вези износи и властити став да је управо то погрешно, да се ту у ствари ради о симбиотичкој вези у којој обе стране добијају: *стари активну старост, друштво добре и квалитетне раднике! Стари задовољавају психолошке, а друштво социоекономске потребе*. Својим активизмом, помажући другима, стари спречавају сопствене тешкоће и кризе. Посебну предност волонтерског рада види у томе што се он обавља по сопственој жељи и избору и у мери коју сам волонтер одређује.

Упркос порасту потреба за волонтерима проф. Јовановић

је скептичан по питању ширења волонтеризма, наглашавајући да је без широке, добро осмишљене и медијски пропраћене сталне кампање, тешко придобити нове волонтере, посебно у условима у којима живимо. То га и наводи да анализира мотиве за волонтирање: да ли су волонтери по природи добри, емпатични и пожртвовани или су рођени мазохисти? Закључује да се ради о вишеслојном феномену који је несумњиво алтруистички детерминисан, али не ретко и интересно (код оних који се надају против-услуги/реципроцитету, накнади, напретку у каријери, ублажавању гриже савести и сл). Волонтерски рад није милостиња, али није ни безгранично пружање другима. Волонтирање је и изазов, и шанса и унутрашња потреба. Солидарност са старијима ублажава дискриминацију и ејдистичке ставове, а најцелисходнија је на локалном нивоу. Одлично је запажање аутора: *да по неком неписаном правилу, у кризним временима код нас, изненађујуће јача свест о солидарности која је праћена појачаним ангажовањем и пружањем помоћи свим људима у невољи. Тада обично говоримо о грађанској солидарности ширих размера (као у време рата и прихвата избеглица) када је дошло до изражаја изузетно пожртвовање ближних и даљих сродника, додали би смо и највећег дела становништва.*

Центри за социјални рад (ЦСР) имају посебно место у развијању волонтерског рада, јер су кадровски опремљени и директно повезани са угроженим друштвеним групама, а професионално су повезани и са локалном самоуправом и са другим организацијама цивилног друштва. Волонтерским радом се ублажавају кадровски дефицити. Зато је битно сачинити одговарајућу евиденцију - колико има волонтера, колико је међу њима старијих људи и колико се њих бави старима. Дакле, добровољни рад је *неопходан*, наводи он, и на њега се мора гледати као на рад који је комплементаран професионалном раду - волонтери су драгоцени сарадници тек када делују као продужена рука Центра за социјални рад. У односу на професионални, волонтерски рад има и предности и недостатке, али је свакако врло битан. Он се залаже за израду стратегије за обједињавање и усмеравање добровољног рада на локалном нивоу, на којој би радили центри за социјални рад, црвени крст, локална самоуправа и друге НВО које раде са старима и за старе.

Још на једну ствар Јовановић скреће пажњу, а то је да треба бити опрезан и не претеривати у бризи за старије, како они не би постали потпуно пасивни и зависни. Ту је много важније шта стари могу учинити, уз нашу помоћ или без ње, дакле,

шта они сами могу учинити за себе? Ма како стари и болесни били, увек у њима постоји снага да бар нешто могу урадити (осим у екстремним случајевима). Ту су најчешће неопходни стални спољни подстицаји, а битна је и самоперцепција. Самопомоћ је кључна претпоставка сваке успешне ресоцијализације или социјалне рехабилитације. Самопомоћ је самозаштита се испољавају углавном кроз три аспекта: здравствени, психолошки и социолошки. Она је детерминисана факторима као што су: пол, особине личности, породична ситуација, здравствено стање, професионална каријера и мишљење социјалне средине (окружења); при чему су пријемчивије за самопомоћ жене, екстровертне личности и они који су бољег здравственог стања. Он уочава три групе понашања старих када је у питању самопомоћ: прво су они стари који успешно "помажу себи", потом они који то чине уз одговарајуће подстицаје и најзад долазе они пасивни који се опиру свим подстицајима и који гаје превелика очекивања од друштва, тј. од других. Самопомоћ је усмерена на психолошке, здравствене и социјалне потребе човека, а да би људи били спремни да помогну себи што квалитетније и благовремено, потребно их је за то обучити.

Завршавајући анализу поглавља о волонтерском раду потребно је рећи да се проф. Јовановић увек укључује у обе-

лежаване Међународног дана волонтера. Он је један од организатора и уводничара бројних округлих столова и сличних скупова, организованих тим поводом, на којима настоји не само да пренесе другима своја сазнања и ставове, већ и да друге заинтересује за волонтерски рад. На једном таквом округлом столу 2006. године покренута су нека актуелна питања битна за волонтерски рад: криза волонтерског рада, регрутовање волонтера, однос волонтера према старима (и специфичне одлике волонтера који ради са старима) и стари као волонтери и синдром изгарања волонтера на послу (тј. све чешћа потреба помоћи помагачима). Истакнута је и специфичност волонтеризма који афирмише рад који се не плаћа новцем, већ се награђује посебним облицима друштвеног признања.

Још једно питање, уско повезано са солидарношћу и волонтерским радом, предмет је Јовановићевих опсервација. Реч је о *толеранцији*, посебно између генерација, тј. између младих и старих, која је предуслов изградње друштва за све генерације. За здраву међугенерациску коегзистенцију нужно је прихватање различитости. Толеранција, солидарност и волонтерски рад смањују анимозитете и предрасуде. И обрнуто, недостатак толеранције подстиче предрасуде, ејцистичке ставове и, не ретко, води у насиље над старима.

Да би стари квалитетно живели, Јовановић инсистира да је неопходно да се *доживотно образују* и усавршавају, да воде активан и здрав живот, да проширују могућности *запошљавања и самозапошљавања*. Људи нерадо старе, али воле да живе дуго. Старост укључује и болести, и немоћ, и ружноћу, и сенилност, али исто тако и мудрост, искуство, одмереност. Младост је плаховита, нестрпљива, искључива, лепа, недовољно образована, неискусна. Младост и старост заједно дају нови, виши квалитет.

Проф. Јовановић је свестан значаја и *улоге медија* у разбијању предрасуда, у формирању ставова, едукацији, у изградњи толеранције међу генерацијама и сл. и не пропушта прилику да сам или са сарадницима буде гост радио и тв емисија или да да интервју или текст за новине. Неке занимљиве разговоре смо пренели у целости, а копирали смо и неке новинске текстове.

Иако је IV поглавље знатно мање по обиму од претходног, у њему се покрећу три изузетно важна питања. Наиме, ради се о проблему *слободног времена* и како га испунити, о проблему *усамљености*, која је према свим истраживањима апострофирана као највећи проблем старости и о проблему *дискриминације* по основу година живота.

Одласком у пензију људи кидају велики број веза које су успостављали током радног века, губе део својих улога, са годинама постепено или нагло губе своје психофизичке потенцијале, смањују своју финансијску моћ, у великој мери губе свој друштвени утицај, постају несигурни и често се повлаче у себе и изолују од околине. Има оних који са радошћу дочекују то време које сами могу да организују према својој жељи и склоностима. Тако Јовановић наводи да се многи учлањују у удружења пензионера и слична удружења, да се уписују на Универзитет за треће доба, развијају своје хобије, почињу да се баве волонтерским или неким другим допунским радом. Они су испуњени, активни, креативни, друштвено укључени и по правилу задовољни. Друга група старијих људи одустаје од свих активности, под изговором да су доста радили, повлачи се у самоизолацију. Јовановић критикује овакво понашање и упозорава: *Уколико је слободно време испуњено само седењем крај телевизијског апарата, гледањем филмова и серија, играњем карата и шетњама у парку увек у исто време, са истим људима и на истој стази, причањем увек истих прича, без креативних садржаја, онда је то пут који води ка убрзаном старењу и психичком пропадању.*

Он наглашава да се проблему слободног времена недопустиво мало посвећује пажња и да је на удружењима и институцијама, које раде са старима и за старе, да овај пропуст надокнаде. Свакако треба бити умерен у свим активностима у слободном времену, а посебно водити рачуна да се не претера у конзумирању јела, пића, дувања и сл.

Питање усамљености је битно за све генерације, а за старе посебно. И ово питање је заповстављено, па Јовановић закључује да ако се усамљеним старим људима нико не бави они западају у депресију, убрзано старе, а не ретко склони су и да дигну руку на себе, зато што суицидалне тежње постају јаче кад је човек усамљен. Усамљеност је присутна и код оних који живе у граду и код оних са села; и код оних који живе сами - који немају породицу, али и код оних који су са својом породицом - али су сами и даље.

Аутор указује на један парадокс између декларативног и онога што се дешава у стварном животу. Сва документа, декларације и стратегије која се тичу старијих инсистирају на њиховом активном укључивању у све токове живота, што дуже, по могућству до краја живота. На другој страни многи курсеви искључују старије, иако многи од њих могу да одговоре свим задацима који се тим

конкурсима траже. Јовановић у том смислу подсећа да нису сви стари једнако стари, да се стари индивидуално и да конкурси за радно ангажовање (волонтера или професионалаца) не би смели да буду ејдистички обожени.

Распадом Југославије и почетком рата на нашим просторима суочили смо се са великим проблемом - са избеглицама. Као психолог, хуманиста и волонтер проф. Јовановић се одмах укључио у пружање психо-социјалне подршке становништву које је са простора бивше Југославије дошло у Србију. У *петом поглављу* ове публикације дата су два прилога која се тичу проблема избеглиштва, посебно код старих. *Бити стар на још и избеглица, бити у туђини не својом вољом, живети без перспективе и у неизвесности, живети без моћи да се на свој положај утиче, све је то више него људска трагедија* - закључује Јовановић. Избеглице су врло хетерогена популација, разликују се по полу, здравственом стању, образовању, професији, квалитету живота у прошлости, цртама личности, доживљеним траумама у рату, породичној структури, материјалном статусу итд, па према томе треба им приступити на различите начине. Ови текстови могу послужити као сет практичних савета како треба поступати са избеглицама.

У *шестом поглављу* цитирали смо три текста проф. Јовановића, која су објављена у листу "Политика". У овим текстовима Јовановић развија више теза. Најпре истиче да је старење индивидуално и да је само активна старост успешна старост. Потом констатује да су стари у друштву у инфериорном положају у односу на друге популационе групе, посебно на младе и да су изложени ејдистичкој стигматизацији. Недостатак толеранције води и злостављању старијих. Излаз из овакве актуелне позиције види у доживотном образовању и запошљавању и након пензионисања.

Видак Масловарић, уредник и водитељ емисије "Доживети стоту", Првог програма радио Београда, која представља сваке недеље једночасовни кутак за људе трећег животног доба, направио је серију разговора са Јовановићем. Ови разговори су, захваљујући искуству, знању, али и годинама проф. Јовановића, пружили једно лонгитудинално психолошко промишљање различитих проблема старења и старости код нас. Неке од тих разговора пренели смо у целости у овој монографији. Са становишта поменуте емисије, ти разговори су дали својеврстан печат радијском обраћању старијим људима, али и свима онима који се баве проблемима и потребама старијих, па и социјалном политиком и со-

цијалном заштитом у целини. Ови разговори су преточени у посебну публикацију чији смо опширнији приказ дали у оквиру *седме, последње* целине под називом “Разно”.

На самом крају дата је *библиографија* најзначајнијих радова проф. Јовановића, као и његова *биографија*.

Чињеница да је психологија старења дуго код нас била недовољно развијена (јер је касно и настала), не умањује њене резултате. Наиме, она је омогућила да се личност старијих особа потпуније сагледа и на одговарајући начин вреднује у свим срединама. ГДС је дало велики допринос развоју психологије старења, захваљујући својим члановима из реда психолога и неуропсихијатара, међу којима је свакако и проф. Јовановић. Они су ти који су афирмисали геронтолошку мисао и праксу посебно са аспекта менталне хигијене, истичући групе проблема који се односе на кризе и психолошке потребе старије популације.

Ову монографију препоручујемо и стручној и лаичкој јавности из више разлога. Питања која су покренута тичу се и младих и старих; опсервације и анализе су веома стручне; стил је једноставан и интригантан истовремено; текст је растерећен сувишних теоријских елаборација, а вешто су избегнута стручно-језичка претеривања.

Све то чини ову публикацију приступачном за најшири круг читалаца.

